

VIGEZO VINAVYOHUKUMU UJUMI WA UTANI KATIKA FAMILIA: UCHUNGUZI WA FAMILIA ZA KIZIGUA NA KIDIGO

Hadija Kutwa Abdallah
Chuo Kikuu cha Waislamu cha Morogoro – Tanzania
hakua2010@yahoo.com

Ikisiri

Makala hii imelenga kufafanua vigezo vinavyotumika kuhukumu ujumi wa utani wa familia katika jamii za Tanzania ambazo ni jamii ya Wazigua na jamii ya Wadigo. Katika ujumi tunapata kanuni, taratibu na mambo yanayohukumu uzuri au ubaya wa watu, vitu na sanaa. Kila kazi ya fasihi inatarajiwa kuwa na ujumi wake unaoendana na idili za jamii ya mtunzi na madhumuni ya mtunzi. Wataalamu kadhaa akiwamo Kagan (1975), Ameir (2011), Ponera (2014), Badru (2015) na Wamitila (2015) wamechunguza ujumi katika kazi za fasihi lakini hawakugusia hukumu ya ujumi wa utani katika familia. Hali hii inasababisha sanaa ya utani wa familia kutofahamika vema uzuri wake kiuajumi kwa jamii na kuonekana kuwa ni sanaa kwa ajili ya kufurahisha na kuchekesha tu (Senyamanza, 2014). Makala hii inalenga kuondoa hali hii kwa kubainisha vigezo vinavyohukumu ujumi wa utani katika familia ya Wazigua na Wadigo ili jamii ifahamu uzuri wa kiuajumi unaopatikana katika sanaa ya utani wa familia hizi. Ubainishaji ulitokana na utafiti wa uwandani uliyofanywa na mwandishi wa Makala hii. Makala hii inaongozwa na mawazo ya Nadharia ya Elimu-jamii iliyoasisiwa na Hippolyte Taine (1863). Mawazo ya Taine yamezua msingi mkuu wa nadharia hii unaoeleza kuwa fasihi ni chombo cha kuibadilisha, kuiburudisha, kuifundisha, kuirekebisha na kuiweka jamii katika mwenendo mwema (Mushengyezi, 2003). Mbinu zilizotumika kupata data za makala hii ni mbinu ya mahojiano na mbinu ya ushuhudiaji. Makala hii inatarajiwa kuwa na mchango katika uga wa fasihi simulizi kwa sababu, inalenga kuelezea vigezo ambavyo, vitakuwa dira ya hukumu ya kiuajumi katika utani wa familia.

1.0 Utangulizi

Ujumi ni tawi la falsafa ambalo linashughulikia uzuri, ubora, ladha, uchanya na ubaya. Kwa mujibu wa Kagan (1975), istilahi hii ilianza kutumika kuanzia karne ya 18 wakati Alexander Baumgarten (1714-1762) alipoingiza kipengele cha mguso kama kipengele cha uzuri. Kabla ya Baumgarten, uzuri ulihukumiwa kwa kutumia vigezo viwili; mantiki na madhumuni. Katika kigezo cha mantiki, kitu kilihukumiwa kuwa ni kizuri endapo kinaeleweka vyema na kibaya endapo hakikueleweka vyema.

Katika kigezo cha madhumuni, kitu kilihukumiwa kuwa ni kizuri kama kinachukuana vyema na kazi yake. Baumgarten (1714-1762) akaongeza kipengele cha tatu cha mguso na akasema uzuri pia tunaweza kuuhukumu kwa kutumia ukamilifu wa hisi za akilini (Kagan, 1975; Ameir, 2011; Ponera, 2014). Mguso au ukamilifu wa hisi za akilini ndio unaozua dhana ya falsafa ya uzuri (ujumi). Hii ni kwa sababu uzuri huendana na hisi za mtu. Kitu ni kizuri kama kinakubaliana na hisi za akili ya mtu, na kinaweza kuwa kibaya endapo hakikubaliani na hisi za akili ya mtu.

Kagan (1975) anaelezea kuwa tathmini ya kiujumi hutegemea idili¹ za jamii pamoja na uhalisi wa mambo katika jamii husika. Kwa kuwa kila jamii ina idili zake, itikadi na imani zake, ni dhahiri kabisa kuwa, kila jamii ina ujumi wake ambao huweza kutofautiana na jamii nyingine. Wakati mwingine, jamii moja inaweza kuwa na idili zinazokaribiana na jamii nyingine ikasababisha jamii hizo kuwa na ujumi unaoendana. Naye, Wamitila (2015) anasema kuwa ujumi ni taaluma inayotegemea vionjo binafsi, hivyo huitwa nadharia ya vionjo. Wamitila (*khj*) anasema:

Ujumi kimsingi ni taaluma au sayansi ya jinsi vitu vinavyoweza kueleweka kwa kutegemea hisia tofauti au nadharia ya vionjo. Nadharia hii hujihusisha na uchunguzi wa matatizo na sifa zinazohusika katika kubainisha urembo katika Fasihi na aina nyinginezo za sanaa...(uk. 60).

---

¹ Idili ni ubora wa muono wa jambo, kitu, mtu na sanaa (Ameir, 2011). Kwa muktadha wa makala hii, Idili ni ubora utarajiwa katika jamii fulani.

Ponera (2014) na Badru (2015), wameeleza makundi manne ya ujumi. Kundi la kwanza ni ujumi katika mtu, kundi la pili ni ujumi katika vitu, kundi la tatu ni ujumi katika asili na kundi la nne ni ujumi katika sanaa. Makala hii imeshughulikia kundi la nne ambalo ni ujumi katika sanaa. Kundi hili linahusisha masuala yahasuyo uchoraji, ususi, uchongaji na uundaji wa fasihi. Makala hii imejikita kuangalia ujumi katika fasihi hususani katika utani katika familia. Utani ni mazungumzo au vitendo vya mzaha au masihara miongoni mwa watu wenye mahusiano ya utani. Utani huendana na mahusiano ya watu. Watu ambao hawana mahusiano ya utani hawaruhusiwi kufanya vitendo vya utani na vitendo hivyo vikifanyika baina ya watu hao huhesabiwa kuwa ni makosa (Brown, 1940). Brown (*khj*: 195) anasema:

Uhusiano wa kiutani ni uhusiano baina ya watu wawili ambao wameruhusiwa kutaniana, na mara nyingine mtu humfanyia mwenziwe masihara na stihizai, huku yule aliyefanyiwa hatakiwi kuona kuwa ni kosa.

Utani una sifa mbalimbali kama zifuatazo: Kwanza, huambatana na lugha ya kashfa, matusi na lugha yoyote isiyofaa (Wanjala, 2013). Kwa mujibu wa maoni yetu, masuala haya ambayo yanaonekana hayafai au ni matusi, kwa upande wa watumiaji ndiyo mfumo wa mawasiliano yao. Hivyo, mambo haya si mabaya kwao. Wanaruhusiwa kuyatumia katika mawasiliano yao. Pili, hauzingatii masuala ya saikolojia ya watani. Hali hii ya kutozingatia saikolojia inaweza ikasababisha watani kuweza kuambiana maneno au kauli yoyote ile. Tatu, hauzingatii lugha ya mficho au ufumbaji, yaani mambo hutajwa waziwazi. Nne, huhusisha majibizano na ubishani. Tano, hutumia lugha ya ucheshi sana. Mwisho, utani huburudisha jamii. Kuna aina kadhaa za utani zikiwamo: utani wa kiukoo, utani wa kikabila, utani wa kirafiki, utani wa kimaeneo, utani wa kisiasa, na utani wa kiumri (Wanjala, 2013).

Wanjala (2013) amebainisha vema aina za utani zinazoweza kupatikana katika jamii kwa ujumla wake. Hata hivyo, hakuweza kutubainishia utani unaoweza kufanyika miongoni mwa watu wa familia moja. Watu katika familia moja nao huweza kufanya utani kati ya watu wenye mahusiano ya kutaniana ndani ya familia hiyo. Mulokozi (1996) anabainisha utani kati ya watu wa familia moja ambao hutaniana kwa mazungumzo na hata kwa vitendo. Anabainisha watu ndani ya familia moja wenye mahusiano ya

utani ambao ni wafi na wafi, shemeji na shemeji, babu/bibi na mjukuu, na binamu na binamu. Watu hawa wenye mahusiano ya utani katika familia moja wanaweza kutumia utani wenye sifa ya matusi na maneno yoyote yasiyofaa miongoni mwao. Katika jamii za Kitanzania, utani hujitokeza katika miktadha mbalimbali kama vile sokoni, nyumbani, misibani, harusini, sherehe mbalimbali, michezoni na ofisini (Ponera, 2014; Senyamanza, 2014).

Hivyo basi, katika makala hii, mwandishi amechunguza utani kutoka katika jamii ya Wazigua na Wadigo wa mkoani Tanga. Jamii hizi, hufanya utani mara kwa mara na shemeji zao, wafi zao, wajukuu zao, bibi/babu zao pamoja na binamu zao. Mwandishi amechunguza vigezo vya kipekee vinavyohukumu ujumi katika utani wa familia za jamii hizi. Katika kuliendea suala la kuvijadili vigezo vinavyohukumu ujumi katika utani wa familia ya Wazigua na Wadigo, kuna maswali ambayo mwandishi alijiuliza hapa. Kwanza kabisa tulijiuliza, ni kitu gani kinachotusaidia kujua kuwa utani una ujumi? Kitu hicho kinachotujulisha ujumi wa utani kinajitokezaje katika utani huo? Maswali hayo muhimu kuhusu hukumu ya ujumi wa utani ndiyo yaliyotusaidia kuweza kupata vigezo ambavyo hutusaidia kuhukumu ujumi wa utani katika familia ya Wazigua na Wadigo.

1.1 Nadharia ya Elimu Jamii

Hii ni nadharia iliyozuka kwa sababu ya anguko la kiuchumi huko Ulaya. Kutokana na ugumu wa kiuchumi, watu walianza kufikiria suluhisho la kukabiliana na hali hiyo. Hippolyte Taine (1863) ndiye mwasisi wa nadharia hii katika kitabu kinachoitwa *History of English Literature* (Abrams, 1999). Anguko la kiuchumi lilisababisha wataalamu wa fasihi kugundua kuwa wanapaswa kushughulikia suluhisho hilo katika utunzi wao wa kazi za Fasihi (Mushengyezi, 2003). Mambo yaliyofikiriwa kama suluhisho la matatizo ni: namna ya kuelezea utengano katika jamii na kutengeneza uimara wa jamii na mwishowe ikaamuliwa kuwa, lazima matatizo yafahamike kwanza ndivyo suluhisho lipatikane (Skidmore, 1979). Nadharia hii ina misingi ifuatayo: kwanza, sanaa imeundwa kwa ajili ya mahitaji ya mwanadamu. Fasihi ni chombo cha kuibadilisha, kuiburudisha, kuifundisha, na kuiweka jamii katika mwenendo mwema. Pili, fasihi huendana na muktadha. Taine aliona kuwa fasihi ni matokeo ya watu wa kundi moja na mazingira ya kijamii (Scott, 1962). Hii ina maana kuwa fasihi haiwezi kutengwa na mambo ya jamii ilimoundiwa

(Mushengyezi, 2003). Mushengyezi (2003: 74-75) anasisitiza hili kwa kusema:

Fasihi haiwezi kutambulika katika ombwe, ila katika historia ya watu, tamaduni zao pamoja na maadili yao, uchumi wao na siasa yao. Kwa hiyo, fasihi inachukua nafasi ya uigaji wa mambo yote katika jamii. Fasihi ni kioo cha jamii, hivyo uhalisi katika jamii ndio unaoipa fasihi malighafi yake na uzuri wake.

Tatu, fasihi ni chombo cha kuleta ukombozi katika jamii. Mwandishi wa makala hii, ametumia baadhi ya misingi ya nadharia hii. Vigezo vinavyotumika katika kuhukumu ujumi wa utani wa familia ya Wazigua na Wadigo vimejigeza kwenye muktadha wa jamii ya Wazigua na Wadigo wa mkoani Tanga. Mwandishi alichagua jamii mbili za mkoani Tanga ili kuweza kubaini vipengele vya ujumi vinavyopatikana katika utani wa familia kutoka katika jamii zaidi ya moja zilizo tofauti. Mwandishi amechunguza kwa kina mandhari ya jamii na muktadha wa jamii hizi kupitia sanaa ya utani wa familia.

2.0 Methodolojia ya Utafiti

Methodolojia ya utafiti huweza huhesabiwa kama kifaa kinachotumika kuandalia utafiti. Methodolojia ndiyo sayansi inayotumika katika kupata data za utafiti mzima. Ponera (2019) anaeleza kuwa kipengele hiki kinajumuisha vipengele kama vile usanifu wa utafiti, eneo la utafiti, taarifa za watafitiwa, ukusanyaji wa data, uchambuzi wa data, ubora wa utafiti na miiko ya utafiti. Katika makala hii tulifafanua vipengele kadhaa muhimu katika methodolojia ambavyo ni usanifu wa utafiti, eneo la utafiti, watafitiwa na mbinu za kukusanya data.

2.1 Usanifu wa Utafiti

Usanifu wa utafiti huu ni wa kifenomena ambapo mtafiti amechanganua tajiriba za watu, pamoja na mawazo yao. Mawazo haya yamechanganuliwa kwa lengo la kupata uhalisi wa ujumi kupitia mambo mbalimbali yanayohusu maisha yao ya kila siku. Merriam na Tisdell (2016) wanafafanua kuwa usanifu wa Kifenomena humsaidia mtafiti kuchanganua tajiriba na mawazo ya watafitiwa.

2.2 Eneo la Utafiti

Katika kipengele hiki eneo la kijiografia linatakiwa kufafanuliwa vema. Kama ni eneo la uwandani, mtafiti anatakiwa aeleze sababu za kuchagua eneo hilo bila kuingiza sababu zake binafsi (Ponera, 2019). Eneo la utafiti huu ni mkoa wa Tanga katika wilaya ya Handeni na wilaya ya Tanga. Handeni ni wilaya ambako Wazigua huishi. Katika wilaya hii, mtafiti amechagua eneo la Handeni mjini maeneo ya Barabara ya Moto na Vibaoni. Sababu ya kuchagua eneo hili ni kupata Wazigua watani wa ngazi ya familia wanaozungumza Kiswahili. Utafiti pia, ulifanyika katika wilaya ya Tanga mjini maeneo ya Msambweni ambako Wadigo huishi huko. Sababu ya kuchagua eneo hili ni kudhihirika kwa utani wa familia na kupata Wadigo watani wanaozungumza Kiswahili.

2.3 Wango

Watafitiwa katika utafiti huu walikuwa wanawake na wanaume wenye wajukuu, wenye mahusiano ya wif/shemeji, na wenye mabinamu. Sampuli ilikuwa mwanamke mmoja na mwanamume mmoja mwenye mjukuu, mwanamke mmoja na mwanamume mmoja mwenye wif/shemeji, mwanamke mmoja na mwanamume mmoja mwenye binamu. Jumla ya watafitiwa wote walikuwa 6.

2.4. Mbinu za Ukusanyaji wa Data

Ukusanyaji wa data ni kitendo cha kukusanya taarifa zinazohitajika kuhusiana na utafiti husika. Katika kukusanya taarifa hizo. Taarifa zilizokusanywa husaidia kujibu maswali na kufafanua malengo ya utafiti husika (Ponera, 2019). Ponera anaeleza kuwa ili kuweza kudhihirisha usayansi wa taaluma ya utafiti lazima mtafiti atumie mbinu za kukusanyia data zilizo sahihi. Anafafanua hayo kwa kusema:

Ukusanyaji wa data hufanywa kwa kutumia njia na mbinu mbalimbali. Njia hizo ni sehemu ya kudhihirisha usayansi wa kutumia taaluma hii ya utafiti. Kwani huthibitisha kuwa mtafiti amepata taarifa zake kwa kutumia njia sahihi na kutoka kwa walengwa sahihi (Ponera, 2019: 78).

Mbinu za ukusanyia data za utafiti huu zilikuwa mbinu mbili ambazo ni mbinu ya ushuhudaiji na mbinu ya mahojiano.

2.4.1 Ushuhudiaji

Hii ni mbinu ambayo mtafiti hukusanya data bila kuwahoji watafitiwa wake. Mtafiti hupata fursa ya kuangalia vitu au hali mbalimbali bila kuuliza (Kothari, 2004). Kothari (*khj*: 97) anasema: “Mbinu hii husaidia katika kupata data katika hali yake halisi”. Mbinu hii imemsaidia mtafiti kupata data za utani wa familia ya Wadigo na Wazigua ambazo watafitiwa wasingeweza kuzieleza vizuri kwa mtafiti. Mtafiti alikwenda katika jamii za Wazigua na Wadigo na kujionea hali halisi ilivyo huku akiongozwa na orodha ya mambo yaliyotakiwa kushuhudiwa. Mtafiti alishuhudia katika utani ukifanyika katika matukio ya harusini, misibani, mitaani na nyumbani.

2.4.2 Mahojiano

Hii ni mbinu ya ukusanyaji data ambayo mtafiti huwakaribia watafitiwa na kuwahoji kwa kutumia mwongozo wa maswali ya mahojiano. Kothari (2004) anaeleza mbinu hii kwa kusema kuwa katika mbinu hii, mtafiti huwakaribia watafitiwa, huwahoji maswali na kuwarikodi sauti. Mtafiti wa makala hii amliwahoji Wazigua na Wadigo pamoja na kuwarekodi. Mahojiano yalisaidia kupata utani wa familia ya jamii hizi, kupata data zihususo hukumu ya ujumi katika utani wa familia ya Wazigua na Wadigo wa Tanga.

3.0 Maelezo kuhusu Jamii Tafiwa

Mwandishi wa makala hii amepata data za makala hii kutoka kwa jamii ya Wazigua na jamii ya Wadigo. Jamii zote hizi mbili huishi mkoani Tanga ambapo Wazigua huishi katika wilaya ya Handeni na Kilindi, Wadigo huishi katika wilaya ya Tanga na Mkinga. Mwandishi wa makala alichagua jamii hizi ili kuweza kubaini vigezo muhimu vinavyoweza kutusaidia kuhukumu ujumi katika utani wa familia kutoka katika jamii zaidi ya moja ambazo zinatofautiana. Wanajamii waliochunguzwa ni wanajamii wanaoishi maeneo ya mijini ambao huendeleza mila zao za utani kwa kutumia lugha ya Kiswahili, ingawa wana lugha zao za asili za Kizigua na Kidigo. Vilevile, jamii hizi hutumia lugha ya Kiswahili kwa kiasi kikubwa katika utani na shughuli nyingine zinazotumia utani. Aidha, jamii ya Wazigua hutumia lugha yao ya Kizigua kwa kiasi fulani katika utani wao. Mfano mzuri ni katika matukio ya harusi.

3.1 Maelezo kuhusu Jamii ya Wazigua

Wazigua ni jamii mojawapo inayopatikana mkoani Tanga katika wilaya ya Handeni. Jamii ya Wazigua ni jamii yenye lugha inayofanana sana na lugha ya Kisambaa inayopatikana katika wilaya ya Lushoto na lugha ya Kibondei inayopatikana katika wilaya ya Muheza mkoani Tanga. Wazigua, Wasambaa na Wabondei wana mila na desturi zinazoendana kwa kiasi kikubwa (Nkondokaya, 2006). Hii ni wazi kuwa, jamii hizi zina idili zinazokaribiana. Kutokana na hilo data za utafiti wa makala hii ni kiwakilishi cha jamii hizi zenye idili zinazokaribiana na idili za jamii ya Wazigua.

3.2 Maelezo kuhusu Jamii ya Wadigo

Nkondokaya (2006) anasema kuwa Wadigo wanaishi nchini Tanzania na wengine wanaishi nchini Kenya hasa maeneo ya Magodi na Shungwaya. Kihistoria, Wadigo walihama huko Kenya na kuja Tanzania kutokana na vita vilivyowahi kutokea kwenye miaka ya 1700. Vita hivyo, vilikuwa vinahusisha koo mbalimbali za Wagala na makabila mengine ya huko Kenya hasa kabila la Wakamba na bila kusahau Vita vya Waturukana na Wanandi. Wadigo ni jamii mojawapo inayopatikana mkoani Tanga katika wilaya za Tanga na Mkinga. Wadigo ni jamii inayozungumza lugha ya Kidigo lakini asilimia kubwa ya Wadigo hasa wale waishio Tanga mjini hutumia lugha ya Kiswahili. Wadigo hufanya masuala ya utani mara kwa mara na watu wanaohusiana katika familia zao. Wadigo nao wana utani wa kifamilia kati ya wifu na wifu, kati ya babu/bibi na mjukuu, kati ya shemeji na shemeji, na kati ya binamu na binamu.

Baada ya kutoa maelezo hayo kwa ufupi kuhusu jamii ya Wazigua na Wadigo sasa turudi katika kujadili vigezo vya kipekee vinavyohukumu ujumi katika utani wa familia ya Wazigua na Wadigo.

4.0 Vigezo Vinavyohukumu Ujumi katika Utani wa Familia ya Wazigua

Kwa mujibu wa utafiti wa uwandani wa mtafiti, katika jamii ya Wazigua, vigezo vinavyohukumu ujumi wa utani ni uigaji, ufutuhi na tamathali za semi.

4.1 Uigaji

Uigaji ni kipengele kimojawapo cha kisanaa ambacho hujitokeza katika kazi mbalimbali za Fasihi. Uigaji ni kitendo cha kukiumba upya kitu kilichopo kwa lengo la kukifanya kiwe bora zaidi (Semzaba, 1997). Uigaji/mwigo hujitokeza sana katika maigizo na hadithi. Mwigo hujitokeza sana katika tamthiliya ambapo, matendo na mazungumzo hutamalaki. Matendo katika tamthiliya ni mwigo au mithili ya mambo halisi yanayojitokeza katika jamii. Katika utani wa familia ya Wazigua, uigaji hujitokeza kwa kiasi kikubwa. Uigaji huo hutusaidia kuweza kuhukumu kuwa utani huo unavutia au una uzuri wa kiujumi. Tuangalie mifano ya utani wa familia ya Wazigua unaodhihirisha mwigo.

Utani (a)

Babu/bibi wakiimba na kucheza wakiyarejearejea maneno mabaya aliyoambiwa mjukuu wao nyumbani kwa wazazi au walezi wa mjukuu wao. Maneno hayo huyataja waziwazi na wakati mwingine wanaweza kuweka maneno mengine kuzidisha ukali na ukubwa wa tatizo. “Yaani sisi tunaambiwa hatuna akili kabisa! Tunaambiwa washenzi! Haiwezekani kabisa lazima watutambue kuwa sisi si hivyo walivyotuambia”.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (a) tunaona mwigo waziwazi. Bibi/babu anaigiza kwa kulaumu kuwa katukanwa na wazazi wa mjukuu wake. Anaigiza kwa kulia sana na kulalamika kuwa haiwezekani kufanyiwa dhuluma ya namna hiyo na wazazi hao. Katika utani huu ni dhahiri kabisa kuwa, babu/bibi hajatukanwa yeye lakini anaigiza kuwa, yeye ndiye aliyetukanwa na hivyo amefanyiwa dhuluma kubwa. Kwa kuzingatia msingi wa nadharia ya elimu jamii, Fasihi lazima ichambuliwe kwa kutumia muktadha wa jamii ilimoundiwa. Kwa mujibu wa jamii ya Wazigua, bibi anafanya yote haya kwa sababu bibi na mjukuu wapo katika kundi moja. Yaani, watu hawa ni marafiki. Bibi anafanya yote hayo akiwa na yakini mpaka apewe pesa na wazazi wa mjukuu huyo au apewe kitu chochote kama vile mahindi, mchele au maharage kama malipo ya lile baya alilotendewa na wazazi hao. Kitendo kizima cha kuiga hapa kinatupa vionjo vya uzuri wa kiujumi na kutufanya tushangae na kufurahi kuona uigizaji huo. Elimu jamii inasisitiza kuwa, Fasihi ni

chombo cha kuiburudisha, kuirekebisha na kuiweka jamii katika mwendo mwema. Kwa kuzingatia msingi huu, uigaji huu ni funzo kwa wazazi na walezi wote katika jamii kuwa, si vyema kuwatukana watoto wetu hadharani kwa sababu watoto huiga matusi hayo na kuweza kuona kuwa, si jambo baya na hatimaye mtoto kuendeleza tabia hiyo mbaya ya matusi. Kitendo cha kuiga ni kuonesha ukubwa wa ubaya huo wa tusi alilotukanwa mjukuu. Kwa hiyo, jamii ya Wazigua huonesha jambo hilo kwa lengo la kuelezea uzuri unavyopaswa kuwa.

Utani (b)

Binamu wa kiume wa Bi. Harusi wakiwa ndani ya chumba alichomo Bi. Harusi, huzuia kufungua mlango ili Bw. Harusi asipite kwenda kumuona Bi. Harusi. Wanazuia mlango mpaka wafuasi wa Bw. Harusi watoe kiasi cha pesa watakachokiridhia. Wakati mwingine husema maneno ya masikitiko kuwa, wamechukuliwa mke wao: ‘Haiwezekani atuchukulie mke wetu hivihivi amejiamini nini huyu?’

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (b), binamu wa Bi. Harusi² wakizuia mlango wa chumba alichomo Bi. Harusi ili Bw. Harusi³ asiingie kwa Bi. Harusi ni kitendo cha mwigo. Katika utani huu binamu hao huzuia kwa madai ya kukasirika kunyang’anywa mke wao. Kwa mujibu wa nadharia ya Elimu Jamii, Fasihi ya utani hapa imechambuliwa kwa kuzingatia taratibu za jamii ya Wazigua. Katika jamii ya Wazigua, binamu na binamu huoana. Kutokana na hili, binamu hao huzuia kwa sababu ya kuonesha hasira hizo kiutani. Bw. Harusi au wafuasi wake lazima watoe pesa tasilimu ili mlango uweze kufunguliwa na kuingia kwa mkewe. Hapa tunafurahia kitendo hiki kinachoigizwa na kupata vionjo vya kiuajumi. Kwa kuzingatia msingi wa elimu jamii unaodai kuwa, Fasihi ni kwa ajili kuifundisha jamii, katika mwigo huu, tunapata funzo kuwa ukiona chaelea kimeundwa. Hii ina maana kuwa, binamu wa Bi. Harusi ni viwakilishi vya ndugu wa Bi. Harusi ambao, huonesha kuwa binti huyo hakuwa katika ombwe, bali

---

² Bi. Harusi ni kifupisho cha neno Bibi Harusi.

³ Bw. Harusi ni kifupisho cha neno Bwana Harusi.

alikuwa katika jamii yenye watu wanaomzunguka na waliokuwa wakishirikiana. Hivyo, hapa Bw. Harusi anakumbushwa kuwa, Bi. Harusi hayuko peke yake, ana watu wengine wanaomzunguka.

Utani c

Katika tukio la harusi binamu wa kike wa mama wa Bi. Harusi na binamu wa kike wa baba wa Bi. Harusi hulala chini kwa nje kwenye mlango wa chumba alichomo Bi. Harusi na kuigiza kuwa, wanaumwa na tumbo la uchungu wa kujifungua. Hugaragara huku wakitoa vilio vikali kwa uchungu sana.

'Ooooo! Usungu wa mwana wa chiche walumisa weyangu'!

Ooooo! Uchungu wa mtoto wa kike unauma mno jamani' (Tafsiri yangu).

(Hawa nao hawataamka mpaka wapewe pesa na mama wa bi harusi au wafuasi wake).

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (c) binamu wa kike wa mama wa Bi. Harusi na binamu wa kike wa baba wa bibi harusi hulala mlangoni kwa nje ya chumba alichomo Bi. Harusi. Hulia kwa uchungu kwa kugaragara wakiigiza kuwa, wana uchungu mkali sana wa kujifungua. Vionjo vya kiuji tunaviona pale wanapogaragara huku wakiigiza wanaumwa uchungu. Kwa mujibu wa nadharia ya elimu jamii, Fasihi hutumika kuiburudisha jamii na kutoa mafunzo kwa jamii husika. Hivyo basi, hadhira hufurahi kwa kitendo cha kutazama na kuona uigizaji ule. Pamoja na hadhira kufurahia kuona uigizaji, hupata pia maudhui kuwa, uzazi ni suala zito sana, waoaji watambue hilo na hivyo wanandoa waelewe kuwa, kuna mazito yatakayowakabili katika maisha yao hayo mapya waliyoyaingia. Wanandoa pamoja na wanajamii wote hapa huoneshwa uzito wa masuala ya uzazi na ulezi kwa ujumla wake na hivyo kuelezwa kuwa, suala hilo linahitaji kujali na kuenziwa ambapo, malipo ya pesa wanayodai waigizaji huwakilisha kujali katika suala hilo.

Utani (d)

Babu anawatania wajukuu zake wa kiume
kwa kugusa mkono kwenye sehemu zao za
siri kisha huweka puani kwake na kujipigisha
chafya huku akisema, ‘tumbaku hili kali
kwelikweli
hadi napaliwa’.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (d) babu huwatania wajukuu zake kwa kuweka mkono sehemu zao za siri kisha akaweka puani kwake na kujipigisha chafya. Hadhira hapa inapata vionjo vya uzuri wa kiuajumi kwa kuona mwigo huo unavyotendeka na kuweza kufurahi na kucheka kabisa. Licha ya kupata vionjo vya uzuri wa kiuajumi, hadhira hupata funzo kuhusu masuala ya usafi. Suala hili linasadifu kabisa msingi wa nadharia ya elimu jamii unaosisitiza kuwa, Fsihi lazima iweke jamii katika mwenendo mwema. Babu anajipigisha chafya akiigiza kuwa amepatwa na harufu ya tumbaku inayofananishwa na harufu ya mavumbi au uchafu alionao mjukuu wake. Mjukuu akimuona babu yake akipiga chafya huhofia kuwa, labda anapiga chafya kwa sababu ya uchafu wake na hii inamsaidia mjukuu huyo kujitahidi suala la kudumisha uchafu wa mwili wake.

4.2 Ufutuhi

Ufutuhi ni kipengele cha kibunilizi katika kazi za Fasihi ambacho, hutumika kuzua ucheshi, furaha au kicheko kwa watazamaji, wasikilizaji au wasomaji wa kazi ya Fasihi (Ponera, 2014; Senyamanza, 2014). Ufutuhi ni kipengele cha kibunilizi ambacho, kinatusaidia kupata vionjo vya uzuri wa kiuajumi katika kazi ya fasihi husika. Ufutuhi hudhihirika kwenye kejeli, dhuhaha na ubeuzi. Ufutuhi hutumika katika kazi za Fasihi kwa malengo mbalimbali kama vile: kurahisisha mawasiliano, kujikinga na mkono wa watu wenye mamlaka, kuifurahisha hadhira pamoja na kuondoa uchovu kwa hadhira. Ufuatao ni utani wa Wazigua unaodhihirisha ufutuhi:

Utani (e)

Binamu 1: Nina mabinti watatu wote bado hawajajaaliwa kupata waume sijui kwa nini ndugu yangu.

Binamu 2: We mwenyewe unajijua kabisa una sura ya kicheche⁴ kisha unaoa mke mwenye sura ya kanu⁵ hao watoto watakuwa fungo utalea sana hao hakuna waoaji.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (e) tunawaona jinsi binamu wanavyotaniana. Binamu wa kwanza analalamika mabinti zake watatu wamefikia umri wa kuolewa lakini hajatokea mtu wa kuwaoa. Anamweleza binamu yake kwa ajili ya kupata ushauri. Binamu wa pili ambaye ndiye anayeelezwa jambo hilo anazidi kuleta maneno ya kumvunja moyo binamu yake na kumwambia kuwa, yeye mwenyewe ndiye kasababisha hayo. Hii ni kwa sababu yeye mwenyewe ana sura mbaya inayofananishwa na sura ya kicheche kisha akaoa mwanamke mwenye sura inayofananishwa na sura ya kanu matokeo yake wamezaliwa watoto wenye sura zinazofananishwa na fungo. Huu ni ufutuhi kwa sababu tunapatwa na kicheko tukisikia sura ya binadamu ikifananishwa na mnyama kicheche, kanu au fungo inachekesha. Vilevile, utani huu unajengwa na ubeuzi. Kufananisha sura ya binadamu na wanyama hawa ni kumbeza binadamu huyo na kumdunisha. Ponera (2014) anathabiti kuwa, ubeuzi ni kipengele ambacho husaidia kujenga ufutuhi. Hapa mtani anamkashifu mtani wake na kumbeza hivi kwa lengo la kuiambia jamii nzima kuchagua wenza wenye mwonekano mwema. Sura hapa imeashiria mwonekano wa mtu na hata masuala ya tabia na unadhifu pia yanaingia katika mwonekano. Mwanamke akiwa na mwonekano mzuri na tabia ya unadhifu bila shaka atakuwa amejitokea katika hali ya uwezekano wa kupata mwenza wake. Kwa mujibu wa msingi wa elimu jamii unaodai kuwa Fasihi ichambuliwe kwa kuzingatia muktadha wa jamii na tabia za jamii, tunaona kuwa Wazigua wanapendelea kuoa wanawake wenye sura nzuri na maumbile

---

⁴Kicheche ni mnyama mdogo jamii ya paka mwitu anayependa kula ndege hasa kuku na wadudu wengine.

⁵ Kanu ni paka wa mwituni mwenye mkia mrefu mweupe anayekula kuku na ndege. Huitwa pia fungo.

mazuri. Hata hivyo, suala la uzuri wa mwanamke au mwanamume bado linazingatia ukamilifu wa hisi za akilini za wahusika.

Utani (f)

Binamu (wa kike): Huyu mke gani
huyu umemuo?
Miguu yote ya
kushoto kama
chura.

Wifi (mke wa binamu): Hiihii miguu yangu ya
kushoto ndo kaniolea.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (f) tunaona mwanamke aliyeolewa anaelezwa kuwa ana miguu ya aina moja tu, yaani miguu yote ni ya kushoto. Huu ni ubeuzi ambao, unamdunisha mwanamke huyo. Katika uhalisia mwanamke huyo ni mzuri na miguu yake yote iko sawa, ana mguu wa kushoto mmoja na mguu wa kulia mmoja. Lakini katika utani huo, anatajwa kuwa ana miguu ya kushoto mitupu. Huu ni ubeuzi unaoweza kutasababishia tucheke hali hiyo inayoelezwa. Mwanamke ana mguu wa kushoto na kulia, lakini hapa anaelezwa kinyume chake kuwa ana miguu ya kushoto tu.

Kwa jumla, katika utani wa Wazigua ufutuhi hutokana na baadhi ya misingi kama vile matusi, ubeuzi na kashfa. Haya yote hutokea kwa lengo la kutaka kuondoa tabia zisizokubalika katika jamii. Kwa mfano, mwanamke akielezwa kuwa miguu yake yote ni ya kushoto malengo ya mtoa kauli hiyo ni kumchangamsha wifi yake huyo na kumfanya awe mtu mchangamfu anayetambua majukumu yake. Wifi anayetaniwa atachukua tahadhari na hivyo ataweza kujiweka katika mwenendo sahihi wa maisha kama nadharia ya elimu jamii inavyosisitiza.

4.3 Tamathali za Semi

Tamathali za semi ni semi ambazo hutumika kuongeza utamu, kutia nguvu na msisitizo katika kazi ya Fasihi. Kazi ya Fasihi lazima itumie vipengele vinavyosaidia kuleta upya katika kazi hizo. Hii ni kwa sababu mwanadamu hukinai kwa kuona mambo yaleyale kila siku, mwanafasihi anatakiwa kuunda ulimwengu mpya kutoka na ulimwengu tulionao (Mushengyezi, 2003). Utani wa Wazigua hutumia tamathali za semi mbalimbali. Ufuatao ni utani wa Wazigua unaoonesha tamathali za semi mbalimbali.

Utani g

Wifi (Dada wa Mume): Kaka sisi hatukitaki kimwanamke hiki kabisa chenye tako chapati tena hapati yenyewe nyepesi.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (g) tunaona sitiari imetumika. Makalio ya mwanamke yanatajwa kuwa ni chapati nyepesi. Sitiari hii inatuonesha pia kejeli na tashtiti kwa mwanamke huyo. Katika hali ya ukweli halisi mwanamke huyo hana makalio yaliyokaa kama chapati, mtani hapa anayasema haya kwa lengo la kumkejeli tu na kumkasirisha wifi yake. Lengo la kumkejeli hapa ni kujenga ukaribu na kumchangamsha wifi ambaye anaonekana kuwa mgeni katika familia. Wifi anakejeliwa ili naye atafute neno au kauli yoyote ya kumjibu wifi huyo. Kitendo cha kujibizana kati ya wifi na wifi humchangamsha wifi huyo na kupata mazoea katika familia hiyo. Kitendo cha kumfanya wifi apate uchangamfu na uzoefu katika familia aliyoolewa ni kitendo ambacho, huakisiwa na msingi wa nadharia ya elimu jamii ya kumfanya wifi aendane na mwenendo unaokubalika kwa jamii ya Wazigua.

Utani (h)

Bibi (akimweleza mjukuu wake aliyeoa): Umeamua kuniacha mimi ukamuoa mke mnene namna hii kama kifutu⁶.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (h) tunaona mwanamke aliyeolewa anafananishwa na kifutu, yaani nyoka mnene mweusi. Katika hali halisi mwanamke hawezi kuwa kifutu. Bibi anayasema hayo kwa lengo lilelile la kumchangamsha, kumkejeli na kuleta mazoea kwa mke wa mjukuu wake ambaye, anaonekana kuwa ni mgeni katika familia. Mwanamke huyo mgeni anaambiwa haya ili apate mazoea ya haraka kwani anatakiwa naye ajibu yale aliyoambiwa. Akimjibu bibi wa mumewe atakuwa amepata mazoea

---

⁶ Kifutu ni nyoka mweusi, mnene, mfupi ambaye ni mpole na ana sumu kali sana.

na ujasiri katika mwingiliano kati yake na ndugu wa mumewe. Katika jamii ya Wazigua, mwanamke anapolewa anatakiwa kuishi katika familia ya mume wake na awe miongoni mwa wanafamilia hiyo. Hivyo, kitendo cha kumfananisha mwanamke huyo na nyoka kifutu ni kitendo kinachofanyika pia kwa lengo la kumpima kiwango chake cha jazba, ujasiri na uvumilivu.

5.0 Vigezo Vinavyohukumu Ujumi wa Utani katika Familia ya Wadigo

Utani wa familia ya Wadigo una vipengele vifuatavyo vinavyoweza kuhukumu ujumi katika utani huo. Vipengele hivyo ni mwigo, ufutuhi na tamathali za semi.

5.1 Mwigo

Ufuatao ni utani wa familia ya Wadigo unaodhihirisha mwigo:

Utani (i)

Binamu wa kike ambaye hafahamiki kwa mke wa binamu yake wa kiume, anakwenda nyumbani kwa binamu yake wa kiume akimkuta mkewe anamwambia ‘mimi nimezaa na mumeo huyu fulani na sasa hivi hanipi matumizi kwa hiyo nimemletea mwanaye huyo hapo (anamwacha mtoto hapo kisha anaondoka au anasubiri kitakachoendelea).

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (i) binamu anafanya kitendo cha kuigiza cha kumpelekea mtoto binamu yake, kwa lengo la kumshitua moyo mke wa binamu yake. Baada ya kufanya tendo hilo anasubiri kuona matokeo. Malengo yake ni kuona jazba na kiwango cha wivu cha mke wa binamu yake. Mke wa binamu akikasirika atamcheka sana na baadaye kumweleza ukweli kwamba yeye ni binamu tu. Mwanamke aliyeolewa anafanyiwa uigaji huo kwa lengo la kupimwa jazba zake pamoja na kupewa hali ya ujasiri katika ndoa. Uigaji huu unamkumbusha mwanamke muolewa kuwa, katika maisha ya ndoa huenda matukio kama hayo yakatokea na hivyo atafute njia njema ya kukabiliana nayo. Jambo hili linaunga mkono msingi wa nadharia ya elimu jamii unaosisitiza kuwa, Faihi imuweke mwanajamii katika mwenendo unaokubalika.

Utani (j)

anamfuata binamu yake na kumweleza kuwa mzazi wake au mtu wake wa karibu amefariki, hivyo, binamu mfiwa anatakiwa aende msibani. Binamu ataondoka kwa huzuni na kwenda huko msibani. Akifika hakuna msiba na yule binamu aliyetoa taarifa ya uongo hucheka sana kwa kuona kuwa amemsumbua mtani wake.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (j) kitendo cha binamu kumweleza habari za msiba wa mzazi wake au mtu wake wa karibu ni uigaji. Anamweleza kwa masikitiko kisha anamsisitiza aende haraka msibani. Lengo kubwa hapa ni kumsababishia hisia za huzuni ambazo, mwishoni zitageuka ghafla na kuwa hisia za furaha baada ya kukuta mzazi au mtu wake wa karibu hajafa. Pia, mtani anayafanya haya kwa madhumuni ya kumkumbusha na kumfanya binamu yake achukue tahadhari kuwa ingawa amedanganywa kwa siku hiyo, jambo kama hilo linaweza kutokea wakati wowote. Kuchukua tahadhari ni katika namna ya kumweka sawa binamu huyo ili aendane na jamii kama Nadharia ya Elimu-jamii inavyosisitiza.

Utani (k)

Wakimugiza bibi/babu aliyefariki siku ya msiba wake. ‘Oooi oooi oooi! Mwili wangu wauma jamani! Hebu nipeni mkongoja wangu. Nitokee hapo nje juani naona kijua kinaanza kuchomoza.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (k) wajukuu wanamwigiza bibi/babu yao aliyekufa matendo ya enzi za uhai wake. Lengo ni kuwaonesha wafiwa na wanajamii wote hali halisi ya marehemu ya enzi za uhai wake kwa lengo la kuwaliwaza. Pia, kuwapa faraja watoto wa marehemu kwamba, kumbe wajukuu wa marehemu walikuwa wakimjali bibi/babu yao. Yote haya ni masuala yanayosisitizwa katika nadharia ya elimu jamii. Dhamira zinazopatikana hapa ni upendo na kujali wazee. Kuiga kunatokea kutokana na

kuyafahamu matendo ya mzee huyo ambayo yamejulikana baada ya kuwa na ukaribu wa mzee huyo.

5.2 Ufutuhi

Utani wa Wadigo umesheheni ufutuhi kwa kiasi kikubwa. Ufutuhi katika utani wa familia ya Wadigo umejaa ubeuzi, kejeli na ucheshi.

Ufuatao ni utani unaodhihirisha ufutuhi:

Utani (l)

Wifi akiwakejeli wifi zake wanaomsifu kaka
yao kuwa anampendezesha wifi yao anasema,
'huyo kaka yenu ajua duka la nguo lilipo
yule? Muulize duka la nguo liwapi? Uone
kama alijua. Nguo hizi nanunua mwenyewe'.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (l) mume anakejeliwa na mkewe kwa kuwatuma wifi zake. Mwanamume mwenye akili anakejeliwa na kuambiwa kuwa hajui duka la nguo za kike lilipo. Kejeli hii inatusababisha tumcheke mume huyo. Pia, kauli hii inamdunisha na kumshusha hadhi mwanamume huyo. Funzo tulipatalo hapa ni suala la uwajibikaji. Wanaume wanakumbushwa kutimiza majukumu yao ili furaha na heshima itawale miongoni mwa wanandoa kama nadharia ya elimu jamii inavyosisitiza.

Utani (m)

Binamu wa kike wakimtania binamu
yao wa kiume wanasema, 'Kaka hiki
kijike kama kikwekwe⁶ cha nini hapa
kirudishe kwao huko'.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (m) binamu wa kike anamtania binamu yake wa kiume kuwa, ameo mwanamke kikwekwe. Yaani anaambiwa kuwa, ana kimo kifupi sana. Mtani anasema hayo akijua kabisa kuwa, mwanamke huyo hana umbo la kuweza kuitwa kikwekwe. Lengo ni kumkejeli na kumdunisha mke huyo mbele ya mumewe ili akasirike. Kwa kuzingatia msingi wa nadharia ya elimu jamii unaosisitiza uchambuzi wa Fasihi kwa kuzingatia muktadha wa jamii husika, tunabaini kuwa, katika jamii ya Wadigo suala la uzuri wa sura, umbo na uzuri wa mavazi ni masuala yanayopewa kipaumbele sana. Mwanamke anaambiwa hayo ili ajitambue

na kumfanya achukue tahadhari katika masuala ya usafi na uzuri wake binafsi.

5.3. Tamathali za Semi

Utani wa Wadigo umesheheni tamathali za semi mbalimbali. Tamathali za semi zinazojitokeza sana katika utani wa Wadigo ni sitiari na tashbiha. Ufuatao ni utani unaodhihirisha sitiari:

Utani (n)

Wifi (Dada wa Mume): Loooh! Kaka mke gani huyu hawezi kupika, akipika apika matope! Kupika hawezi kabisa, Kufua hawezi. Mke gani mke jina tu.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (n) mwanamke aliyeolewa anaambiwa akipika chakula ni matope. Hapa tunapata tamathali ya semi ya sitiari. Chakula kinachopikwa hapa kinafananishwa na matope, kwa mujibu wa taratibu za jamii ya Wadigo mapishi ni jambo linalotiliwa mkazo kwa kiasi kikubwa. Mapishi ya Wadigo yana utaratibu wao maalumu ambao, lazima ufuatwe. Mwanamke mzuri ni yule anayejua mapishi yanayokubalika katika jamii hiyo. Mwanamke mbaya ni yule ambaye utaratibu wa mapishi yake haukubaliani na utaratibu wa jamii hiyo. Hapa mwanamke anakumbushwa kujitahidi kupika mapishi yanayokubalika katika jamii ya Wadigo na si kupika tu kwa utaratibu usiokubalika katika jamii hiyo.

Utani (o)

Binamu: Kaka mke gani huyu miguu yenyewe kama ya pweza! Loooh! Hatumtaki.

Chanzo: Utafiti wa Uwandani (2019)

Katika utani (o) tunaona miguu ya mwanamke aliyeolewa inafananishwa na miguu ya pweza. Katika uhalisi, mwanamke huyo hana miguu ya pweza ana miguu ya binadamu. Hapa hadhira hujiuliza kwa nini basi miguu ya mwanamke huyu ifananishwe na miguu ya pweza? Mtani ana lengo la kumshusha hadhi mwanamke huyo ambaye ni mtani wake ili ampime kiwango chake cha hasira, namna anavyoweza kusubiri apatwapo na jambo la kumkera pamoja na kumchangamsha.

6.0 Hitimisho

Makala hii imechunguza vigezo vinavyohukumu ujumi katika utani wa familia za Wazigua na Wadigo. Matokeo ya uchunguzi huu ni kwamba, vigezo vinavyohukumu ujumi katika utani wa familia ya Wazigua na Wadigo ni mwigo, ufutuhi na tamathali za semi. Vipengele hivi vinavyohukumu ujumi katika utani huo, husababishwa na idili za jamii hizo pamoja na tamaduni zinazotawala maisha ya kila siku. Matokeo haya yanaendana na msingi wa Nadharia ya Elimu-jamii unaoeleza kuwa fasihi ni matokeo ya jamii. Mambo yote yaelezwayo katika kazi ya fasihi hayatoki katika ombwe. Mambo hayo husababishwa na tamaduni na taratibu za jamii husika. Vigezo hivyo vinavyohukumu ujumi hujengwa na vipengele kama uigaji wa matendo, kejeli, ubeuzi, ucheshi, tashbiha na sitiari. Aidha, matumizi ya lugha za kikabila hudhihirika kama mbinu mojawapo ya kuthamini ujumi wa mtu mweusi. Suala hili huonekana katika utani wa familia ya Wazigua. Kwa upande wa jamii ya Wadigo suala la matumizi ya lugha ya asili kama kipengele cha ujumi hakijadhihirika katika data za makala hii. Inawezekana kuwa kipengele hiki kinatumika pia katika jamii ya Wadigo. Pia, Matokeo ya utafiti yamebaini kuwa, utani wa familia ya Wazigua na Wadigo hautofautini sana. Sifa za utani wa familia katika jamii hizi huendana sana. Inawezekana kuendana huku kunatokana na kuendana na masuala mengi ya kitamaduni na kijamii katika jamii hizi.

Marejeleo

- Abrams, M. H. (1999). *Glossary of Literary Terms* (7th Ed). USA: Earl McPeck.
- Ameir, Z. T. (2011). Ujumi wa Kisanaa katika Riwaya Teule za Mohamed Said Abdulla. Tasnifu ya Umahiri (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Dodoma.
- Badru, Z. A. (2015). Taswira na Mabadiliko ya Kiuujumi Katika Vitendawili: Mfano wa Vitendawili vya Kiswahili. Tasnifu ya Uzamivu (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Dodoma.
- Brown, A. R. (1940). On joking relationships. *Journal of the International African Institute*. 13(3), 195-210. Inapatikana katika <http://links.org/sici=0001>.
- Kagan, M. (1975). *Aethetiks*. Berlin: Dietz Varlag.

- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi: New Age International.
- Merriam, S. B na Tisdell, E.J (2016). *Qualitative Research. A Guide to Design and Implementation* (4th Ed). USA: Jossey Bass.
- Mulokozi, M. M. (1996). *Utangulizi wa Fasihi ya Kiswahili*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mushengyezi, A. (2003). *Twentieth Century Literary Theories*. Kampala: Mukono Publishing Company.
- National Bureau Statistics. (2013). *2012 Population and Housing Census*. Dar es Salaam: NBS.
- Nkondokaya, V. G. (2006). *Asili ya Wazigua Waishio Somalia: Pamoja na Asili Fupi ya Wazigua, Wanguu, Wakilindi, Wasambaa, Wabondei na Waluvu. Mradi wa Historia ya Makabila ya Mkoa wa Tanga pamoja na Maisha Bora*. Dar es Salaam: Human Development Centre.
- Ponera, A. S. (2014). *Utangulizi wa Nadharia ya Fasihi Linganishi*. Dar es Salaam: Karljamer Print Technology.
- Ponera, A. S. (2019). *Misingi ya Utafiti wa Kitaamuli na Uandishi wa Tasnifu*. Dodoma: Central Tanganyika Press.
- Semzaba, E. (1997). *Tamthiliya ya Kiswahili*. Dar es Salaam: Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Senyamanza, C.A. (2014). *Misingi ya Kazi za Kubuni: Nadharia, Mbinu na Mifano ya Kazi Bunilizi*. Dar es Salaam: Karljamer Print Technology.
- Skidmore, W. (1979). *Theoretical Thinking in Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wamitila, K. W. (2015). *Kanzi ya Fasihi: Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide Muwa Publishers.
- Wanjala, F. S. (2013). *Kitovu cha Fasihi Simulizi kwa Shule, Vyuo na Ndaki*. Mwanza, Tanzania: Serengeti Educational Publishers.
- Wanjala, F. S. (2015). *Mwingiliano Tanzu katika Fasihi Simulizi ya Kiafrika: Mfano wa Embalu na Mwakakogwa. Tasnifu ya ya Uzamivu (Haijchapishwa)*. Chuo Kikuu cha Kenyatta.